

EL RESPECTE I ELS FILÒSOFS: KANT, HEGEL I RICOEUR

Ramon ALCOBERRO

El respecte no neix d'una manera natural (cosa que implica una diferència amb la por). La por té el seu origen en un mecanisme biològic d'autoconservació. El respecte, en canvi, és una construcció cultural. Són la família, l'ensenyament i les lleis, les instàncies bàsiques que ens ensenyen –i si cal ens obliguen coercitivament– a respectar. Tres filòsofs clàssics, Kant, Hegel i Paul Ricoeur, han elaborat teories molt significatives sobre el respecte com a principi moral.

Respectar l'altre: una exigència moral universal. La Regla d'Or

A la majoria de les religions i de les filosofies dels pobles ancestrals es troba un principi que s'anomena la Regla d'Or que s'expressa de maneres diverses però que es pot resumir amb la fórmula: «No facis als altres el que no vols que et facin». Aquesta formulació està en la base del que s'anomena l'«universalisme moral». En el cristianisme és una qüestió central que porta a l'afirmació segons la qual, cal estimar el proïsme com a un mateix. Al Nou Testament, Mateu i Lluç van recollir aquesta formulació. Convé, però, fer dues postilles a aquesta tesi: d'una banda, segons aquesta afirmació tenir molt d'amor per un mateix sempre està bé a condició de tenir la mateixa consideració pels altres. Determinades formes d'humilitat serien, doncs absurdes. Com va observar La Rochefoucauld cal maliciar-se de les persones humils perquè, en general, volen ser elogiades dues vegades: primer per les accions que fan i, segon, per ser tan humils i servicials.

La segona postilla és que la Regla d'Or només té sentit com a «regla negativa». En positiu, porta a l'absurd. Si un sado-masquista fes als altres el que li agrada que li facin, hi hauria sang. No cal donar de menjar a tots els pobres de la terra, sinó posar les condicions perquè ells puguin buscar-se l'aliment. Amb no robar a ningú n'hi ha prou; no cal que compartim el nostre compte corrent, especialment si prové del nostre treball honest. Respectar els altres no significa fer el que ells volen que fem, ni tan sols fer el que nosaltres creiem que ells necessiten. N'hi ha prou amb no fer mal per començar el camí del bé. I sempre el paternalisme i el bonisme esteticista són formes de mal (de mal que fan els suposats “bons”) perquè cauen el paternalisme i en la minusvaloració dels altres, de les seves capacitats i de la seva capacitat d'autodeterminació moral.

Posades aquestes bases, diversos filòsofs s'han preguntat què significa «respectar moralment». Tres autors han estat especialment sensibles a aquesta qüestió: Kant, Hegel i Ricoeur.

1.- KANT

L'exigència d'una regla universal referida al que s'anomena «respecte envers els altres», fou enunciada per Kant (1724-1804), sota la fórmula d'«imperatius categòrics» (Fonamentació de la metafísica dels costums. Segona secció). En recollim resumides les dues principals formulacions.

a. El primer imperatiu kantian:

«Actua de tal manera que consideris la humanitat, tant en la teva persona com en la de qualsevol altre, sempre i al mateix temps com una finalitat i mai com un mitjà». En tant que ésser raonable, l'ésser humà forma part del que Kant anomena «regne des fins». Això vol dir que cada ésser humà té un valor –i que aquest valor (intrínsec) no pot tenir, pròpiament parlant «preu». No es pot usar els éssers humans com qui usa una cosa. Els éssers humans no formem

part, estrictament parlant, del món material, del món dels objectes, i en conseqüència no en podem disposar, comprar-los, vendre'ls, etc. com si fossin "coses".

b. El segon imperatiu kantià:

«Actua segons una màxima que pugui al mateix temps convertir-se en llei universal de la raó». Això implica, per exemple que mai podríem, per exemple, mentir sota cap circumstància, perquè mentir mai i en cap circumstància podria ser una llei universal de la raó.

Benjamin Constant (1767-1830) es va indignar amb aquesta formulació kantiana, arguint que, en algunes circumstàncies mentir està bé. Si un assassí ve a casa meua preguntant-me per l'adreça d'un amic meu i dient-me que el vol matar, jo tinc, diu Constant, no tan sols el dret, sinó el deure de mentir. Si amb una mentida es pot evitar un mal irreparable, mentir és correcte. Per això és dubtós que s'hagi de dir la veritat a qui no respecta la veritat. El respecte implica, doncs, malgrat Kant, un cert principi de parsimònia; no cal dir tota la veritat a persones que no estan preparades emocionalment o culturalment per assumir-la. Això no significa que s'hagi de mentir al malalt de càncer que pregunta si es morirà, sinó que la veritat cal dir-la de forma ordenada, pas a pas, sense crear angoixa innecessària i de manera respectuosa amb la persona, amb les seves conviccions religioses, etc.

2.- HEGEL

La dialèctica de l'amo i de l'esclau.

Hegel (1770-1831) mostra en un conegut passatge del seu llibre *Fenomenologia de l'Esperit* que tradicionalment s'anomena «Dialèctica de l'amo i de l'esclau», que l'Altre és de bon principi un rival per a mi. La «consciència de sí» que tothom té és, d'entrada, una pura individualitat. Que jo soc jo i que procuro per mi és un principi que tots portem inscrit; el Jo com a objecte absolut és una dada de la consciència. Tot Jo és una «consciència de sí»; o per dir-ho d'una altra manera: «Un individu sorgeix cara a cara amb un altre individu».

Si ser lliure és ser jo mateix, això em porta a la necessitat de ser Amo i no Esclau. Uns esclau és aquell que depèn de l'Altre, qui no pot fer el que vol i viu manat per altre. La característica de l'esclau és la por perquè no té domini ni control sobre la pròpia vida. S'arriba a ser Amo perquè no es té por a morir i s'és esclau perquè a canvi que li respectin la vida s'accepta el servatge. Amo és qui imposa el seu desig (qui mana) i Esclau és qui se sotmet al desig d'altri.

Podria semblar que tot això no té gaire a veure amb el respecte, però Hegel continua argumentant i el gir de l'argumentació és molt interessant. Si l'Amo és qui mana i l'Esclau obeeix, llavors es produeix una situació paradoxal: l'Amo sense l'obediència i el treball de l'Esclau no seria res – i viceversa: l'Esclau que viu en la por necessita l'Amo per sentir-se segur. D'aquí se segueix que tots dos necessiten reconèixer-se mútuament. I aquí és on apareix la necessitat del respecte: com que tots depenem uns dels altres (i viceversa), el respecte és una exigència primordial. La necessitat de respecte és la que aboleix la característica de ser esclau. El respecte que només es pot entendre com a «reconeixement» mutu aboleix l'esclavitud. És a través del respecte mutu que arribem, doncs, a la igualtat.

1.- RICOEUR

Per respectar l'altre l'he de considerar més important que jo mateix? – L'Altre constitueix la meua pròpia identitat.

Dos filòsofs francesos del segle XX, Emmanuel Lévinas (1906-1995) et Paul Ricoeur (1913-2005) van afirmar que en una relació humana autèntica, l'Altre és més important que Jo mateix. Dient això posaven en crisi la concepció racionalista per a la qual, d'ençà de Descartes, el jo que pensa (i que perquè pensa "és") resulta previ a tota altra consideració. Ricoeur, en concret,

pensava que el Jo cartesià ha resultat ser, al cap i a la fi, un jo "humiliat". Marx, Nietzsche i Freud haurien demostrat que el jo pensant no és, en realitat, un jo autònom. Per això, Ricoeur no usa la paraula "moi" sinó l'expressió "soi", "sí mateix"; jo soc fet dels altres. El Sí mateix és un jo que s'ha tret de sobre l'egoisme i que descobreix i reconeix l'alteritat. En aquest sentit jo no puc constituir-me sol sense els altres i és d'aquí que neix el respecte, al mateix temps que la confiança. He de respectar l'Altre, en definitiva perquè sense altre tampoc hi hauria un jo. El respecte per a Ricoeur és un sentiment normatiu, però també l'expressió d'una necessitat de confiança i del que ell anomenava "mutualité" (vida mútuament implicada, viscuda amb sentiment de reciprocitat).